

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SINTAKTIK KONSTRUKSIYALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Qo'ldosheva Maftuna
Ro'zi Davlat qizi

*Oriental universiteti magistranti, Ingliz tili
(lingvistika) yo'nalishi*

Rasulova Munajat
Akmaljonovna

*Oriental universiteti G'arb tillar kafedrası f.f.f.d.
(PhD), dotsent v.b.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida sintaktik konstruksiyalarning semantik xususiyatlari qiyosiy-tipologik, funksional-semantik va kognitiv-pragmatik nuqtayi nazardan tadqiq etiladi. Ishning asosiy g'oyasi shundan iboratki, sintaktik konstruksiya faqat so'zlar joylashuvi yoki grammatik bog'lanish shakli emas, balki predikativ vaziyatni, ishtirokchilar rollarini, axborotning aktual taqsimlanishini va nutqiy maqsadni kodlovchi murakkab forma-ma'no birligidir. Ingliz tili qat'iyroq so'z tartibi, analitik vositalar, yordamchi fe'llar va passiv konstruksiyalar orqali semantik munosabatlarni markazlashtirsa, o'zbek tili kelishik qo'shimchalari, egalik shakllari, postpozitsion vositalar, fe'ning shaxs-son va nisbat kategoriyalari hamda erkinroq komponent tartibi orqali semantik rollarni differensial ifodalaydi. Tadqiqotda predikativlik, agentlik, patsienslik, lokativlik, temporal munosabat, sabab-natija, modal baho, fokus va tema-remat munosabatlari asosiy tahlil birliklari sifatida olinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikki tilda sintaktik konstruksiyalarning semantik interpretatsiyasi formal ekvivalentlikka emas, balki semantik vazifa, kontekstual yuklama va kommunikativ qiymat mosligiga tayanishi lozim.

Kalit so'zlar: sintaktik konstruksiya, semantik xususiyat, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, predikativlik, semantik rol, valentlik, aktual bo'linish, konstruksion grammatika.

Kirish.

Zamonaviy tilshunoslikda sintaksisni faqat gap bo'laklari joylashuvi yoki formal bog'lanishlar majmui sifatida talqin qilish yetarli emasligi tobora ravshanlashmoqda, chunki har qanday sintaktik shakl nutqda muayyan semantik vazifani bajaradi, borliqdagi vaziyatni til ongida qayta quradi va so'zlovchining kommunikativ strategiyasini ifodalaydi. Ingliz va o'zbek tillari bu jihatdan qiziqarli qiyosiy material beradi: ingliz tili german tillari oilasiga mansub analitik tuzilishli til sifatida subyekt-predikat-obyekt tartibini barqaror markazga aylantiradi, o'zbek tili esa turkiy tillar oilasiga mansub agglutinatív til sifatida kelishik, egalik, nisbat, mayl, shaxs-son qo'shimchalari va komponentlarning nisbatan erkin tartibi orqali semantik

munosabatlarni qatlamli tarzda yuzaga chiqaradi. Shuning uchun “The student read the article”, “The article was read by the student” va “Maqolani talaba o‘qidi”, “Talaba maqolani o‘qidi”, “O‘qidi talaba maqolani” kabi shakllar bir xil denotativ vaziyatga tayanishi mumkin bo‘lsa-da, ularning semantik urg‘usi, fokus markazi, agentning kognitiv salmog‘i va nutqiy effektlari bir xil emas. Mazkur masalada nazariy asos sifatida sintaktik struktura va semantik interpretatsiya munosabatini ochib bergan generativ yondashuv [1], semantik rollar va hol munosabatlarini tahlil qilgan hol grammatikasi [2], tilni ma‘no yaratish resursi sifatida tushuntirgan funksional grammatika [3], shakl va ma‘noning konstruksion bog‘liqligini ta‘kidlagan kognitiv va konstruksion grammatika [4; 5] muhim metodologik tayanch bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbek tilshunosligida esa gap qurilishi, predikativlik, so‘z birikmasi, kelishiklar semantikasi va matn sintaksisi masalalari A. Hojiyev, N. Mahmudov, A. Nurmonov, R. Sayfullayeva, Sh. Rahmatullayev singari olimlarning ilmiy qarashlari bilan izchil rivojlangan bo‘lib, bu manbalar o‘zbek tilidagi sintaktik birliklarni milliy til tizimi ichidan izohlash imkonini beradi [13; 14; 15; 16]. Mavzuning dolzarbligi uch omil bilan belgilanadi: birinchidan, tarjima, lingvodidaktika va kontrastiv grammatika amaliyotida sintaktik konstruksiyalarning tashqi o‘xshashligi ko‘pincha semantik nomuvofiqlikni yashirib yuboradi; ikkinchidan, ingliz va o‘zbek tillarida predikativ vaziyatning kodlanishi turli grammatik mexanizmlarga tayanadi, bu esa semantik rollarning ifodalanishida tipologik farqlarni yuzaga chiqaradi; uchinchidan, raqamli korpuslar, mashina tarjimasini va akademik yozuv jarayonlarida gap semantikasini aniq tahlil qilish endi nazariy masala bo‘lib qolmasdan, amaliy zaruratga ham aylanmoqda. Maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi sintaktik konstruksiyalarning semantik xususiyatlarini forma-ma‘no munosabati asosida qiyosiy tahlil qilish, predikativlik va semantik rollarning ifodalanish mexanizmlarini aniqlash hamda ikki til o‘rtasidagi ekvivalentlikning funksional mezonlarini belgilashdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun sintaktik konstruksiya tushunchasining nazariy chegarasi aniqlanadi, ingliz va o‘zbek tillaridagi asosiy konstruksion modellarning semantik yuki tasniflanadi, agent, patsiens, benefaktiv, lokativ, instrumental, temporal va sababiy rollarning ifoda vositalari taqqoslanadi, tema-rema va fokus hodisalari qiyosiy ko‘rib chiqiladi, shuningdek, tarjima va lingvodidaktika uchun semantik moslikka asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot predmeti sifatida gap va so‘z birikmasi darajasidagi predikativ, obyektli, lokativ, passiv, modal, sababiy, shartli va atributiv konstruksiyalar olinadi; obyekt esa ingliz va o‘zbek tillarining sintaktik-semantik tizimidir. Ilmiy yangilik shundaki, maqolada sintaktik konstruksiya ikki tilda bir vaqtning o‘zida uch darajada, ya‘ni struktur shakl, semantik rol va kommunikativ-funksional qiymat darajasida talqin qilinadi; bunda ekvivalentlik grammatik shaklning mosligi bilan emas, balki vaziyatning konseptual taqsimlanishi va nutqdagi informatsion markazning qayta tiklanishi bilan o‘lchanadi. Bunday yondashuv ingliz tilidagi “there is/there are”, “it-cleft”, “passive voice”, “complex object”, “causative construction” kabi modellarning o‘zbek tiliga ko‘chirilishida, shuningdek, o‘zbek tilidagi kelishikli, qo‘shimchali va inversiyali gaplarning ingliz tilida ifodalanishida yuzaga keladigan semantik siljishlarni chuqurroq tushuntirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asos

Sintaktik konstruksiyalarning semantik xususiyatlarini tadqiq qilishda birinchi nazariy muammo sintaksis bilan semantika o'rtasidagi chegarani qanday belgilash masalasidir. Generativ grammatika an'anasida sintaktik struktura inson til qobiliyatining ichki mexanizmi sifatida qaraladi va ma'no talqini ko'pincha chuqur struktura hamda transformatsion jarayonlar bilan bog'lanadi [1]. Bu yondashuv sintaktik shaklning mustaqil tizim ekanini kuchli asoslagan bo'lsa-da, qiyosiy semantik tahlilda uning yetarli bo'lmagan tomoni shundaki, u har bir grammatik modelning nutqdagi pragmatik va axborot-taqsimlovchi funksiyasini har doim ham markazga qo'ymaydi. Fillmore tomonidan ishlab chiqilgan hol grammatikasi esa gap markazida fe'l tomonidan ochiladigan semantik valentlik yotishini, agent, obyekt, instrument, manba, maqsad, lokatsiya kabi rollar formal gap bo'laklaridan ko'ra chuqurroq semantik strukturani tashkil etishini ko'rsatdi [2]. Bu nazariya ingliz va o'zbek tillarini taqqoslashda ayniqsa muhim, chunki ingliz tilida agentlik ko'pincha subyekt pozitsiyasi, predikatning nisbat shakli va predloglar orqali ifodalansa, o'zbek tilida u bosh kelishikdagi ega, chiqish yoki tomonidan vositasi, fe'lning majhul yoki orttirma nisbat shakllari, ba'zan esa kontekstual ellipsis orqali ham ifodalanadi. Halliday va Matthiessenning sistem-funksional grammatikasi sintaktik konstruksiyani uch metafunksiya — ideatsion, interpersonal va matniy ma'no — kesishgan nuqtada talqin qiladi [3]. Bu nuqtayi nazardan "Ali wrote the letter" gapida ideatsion jihatdan Ali agent, letter esa patsiens bo'lsa, interpersonal jihatdan xabar berish akti, matniy jihatdan esa Ali tema, qolgan qism rema bo'lib keladi; o'zbek tilida esa "Xatni Ali yozdi" shaklida tema-patsiens oldinga chiqarilib, rema-agent semantik-fokus vazifasini oladi. Kognitiv grammatika til birliklarini insonning konseptual tajribasi bilan bog'laydi: Langacker konstruksiyalarni konseptual profillash, trajektor-landmark munosabati va tasavvur sahnasi doirasida tushuntiradi [4]. Bu yondashuv ingliz tilidagi predlogli konstruksiyalar bilan o'zbek tilidagi kelishik va ko'makchili konstruksiyalarni qiyoslashda samarali, chunki "in the room", "on the table", "from Tashkent" kabi predlogli birikmalar o'zbek tilida "xonada", "stol ustida", "Toshkentdan" shaklida ifodalanadi va har bir shaklda fazoviy munosabat alohida grammatik kodga ega bo'ladi. Konstruksion grammatika esa grammatikaning asosiy birligi sifatida alohida qoidani emas, balki shakl va ma'noning barqaror juftligini oladi; Goldberg fikricha, hatto fe'lning o'zi bunday ma'noni bermagan hollarda ham argument strukturasi konstruksiyasi voqea semantikasini hosil qilishi mumkin [5]. Masalan, ingliz tilidagi "She sneezed the napkin off the table" gapida "sneeze" fe'li odatda o'timli bo'lmasa-da, konstruksiya sababiy-harakat natijasi ma'nosini yaratadi; o'zbek tilida bunday ma'no leksik-fe'liy vosita, qo'shimcha predikat yoki izohlovchi konstruksiya orqali berilishi mumkin: "U aksirib, salfetkani stoldan tushirib yubordi". Croftning radikal konstruksion grammatikasi esa tipologik qiyosda kategoriyalarni universal deb oldindan qabul qilishdan saqlanishni talab qiladi [6]; bu fikr ingliz tilidagi subyekt va obyekt kategoriyalarini o'zbek tiliga mexanik ko'chirish xavfini kamaytiradi. Semantika bo'yicha Lyons til ma'nosini referensial, leksik, grammatik va kontekstual qatlamlarda o'rganish zarurligini ta'kidlagan [7], Tesniere valentlik nazariyasi esa predikat markazli sintaktik modelni ilgari surgan [8]. Givon til tuzilishini diskurs va kognitiv iqtisod bilan bog'lagan holda, sintaktik shakllarning semantik-pragmatik motivatsiyasini ochib beradi [9]. O'zbek tilshunosligida A. Hojiyevning

terminologik va grammatik izohlari, N. Mahmudov va A. Nurmonovning nazariy sintaksisga oid qarashlari, R. Sayfullayevaning zamonaviy o'zbek tili bo'yicha tahlillari o'zbek gapining predikativ markazi, so'z tartibi, kelishik va qo'shimchalar orqali hosil bo'ladigan semantik munosabatlarni tushuntirishda muhimdir [13; 14; 15]. Shunday qilib, mavjud adabiyotlar ko'rsatadiki, sintaktik konstruksiya semantik jihatdan kamida to'rt qatlamda ishlaydi: predikativ-vaziyat qatlamida voqea modeli yaratiladi, argument-rol qatlamida ishtirokchilar o'zni belgilanadi, modal-baho qatlamida so'zlovchining munosabati ifodalanadi, matniy-kommunikativ qatlamda esa axborotning qanday tartibda taqdim etilishi aniqlanadi. Mazkur maqola aynan shu to'rt qatlamni ingliz va o'zbek tillarining kontrastiv materiali orqali birlashtirib tahlil qiladi.

Metodlar.

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, komponent-semantik, konstruksion, funksional-pragmatik va transformatsion tahlil metodlari uyg'unlashtirildi, chunki ingliz va o'zbek tillaridagi sintaktik konstruksiyalarni birgina formal mezon bilan izohlash yetarli emas. Qiyosiy-tipologik metod ikki tilning struktur tabiatini aniqlash uchun qo'llandi: ingliz tilida so'z tartibi, yordamchi fe'llar, artikl, predlog, infinitiv va gerundial konstruksiyalar asosiy formal ko'rsatkich sifatida olindi; o'zbek tilida esa kelishik qo'shimchalari, egalik affikslari, ko'makchilar, fe'l nisbatlari, ravishdosh-sifatdosh shakllari, shaxs-son ko'rsatkichlari va gap bo'laklarining tartibi semantik indikator sifatida tahlil qilindi. Komponent-semantik metod har bir konstruksiyada ishtirok etuvchi ma'no bo'laklarini — agentlik, patsienslik, eksperimentserlik, benefaktivlik, lokativlik, temporal, instrumental, sababiy, shartli va natijaviy munosabatlarni — ajratib ko'rsatish uchun zarur bo'ldi. Masalan, "The teacher explained the rule to the students" gapida teacher agent, rule tema/obyekt, students adresat yoki benefaktiv rolida keladi; o'zbek tilidagi "O'qituvchi qoidani talabalarga tushuntirdi" modelida esa bu rollar bosh kelishik, tushum kelishigi va jo'nalish kelishigi orqali ochiladi. Konstruksion metod shakl va ma'no juftligini alohida tahlil qilishga xizmat qildi: "there is/there are" modeli mavjudlik semantikasini, "it is X that..." cleft modeli fokus semantikasini, ingliz passivi agentni orqa planga surish semantikasini, o'zbek tilidagi "-il/-in" majhul nisbat hamda "tomonidan" konstruksiyasi agentning yashirin yoki ikkilamchi maqomini belgilaydi. Funksional-pragmatik metod esa gapdagi tema-rema, fokus, presupozitsiya, emotsional baho va nutqiy maqsadni aniqlashda ishlatildi. Transformatsion tahlil bir vaziyatning turli sintaktik shakllarda berilishi natijasida semantik urg'u qanday o'zgarishini ko'rsatdi: "Students solved the problem", "The problem was solved by students", "It was students who solved the problem", "Muammoni talabalar hal qildi", "Talabalar muammoni hal qildi", "Hal qildi bu muammoni talabalar" kabi variantlar bir xil propositsion yadroni saqlagan holda turli kommunikativ markazlarni hosil qiladi. Material sifatida umumiy adabiy ingliz tili grammatikasidan olingan tipik gap modellari, zamonaviy o'zbek adabiy tili me'yorida tuzilgan muqobil gaplar, tarjima amaliyotida uchraydigan sintaktik ekvivalentlar hamda ilmiy-nazariy adabiyotlarda tavsiflangan konstruksion namunalar tanlandi. Tahlil birliklari uch darajada belgilandi: mikrodarajada so'z birikmasi va argument struktura, mezodarajada sodda va qo'shma gap, makrodarajada esa gapning kontekstual-funksional qiymati. Har bir birlikda avvalo formal

ko'rsatkich, keyin semantik rol, undan so'ng kommunikativ-funksional yuklama aniqlandi. Tadqiqotda mexanik tarjima yoki so'zma-so'z moslik emas, balki semantik ekvivalentlik mezonini asosiy mezon sifatida qabul qilindi. Bu mezonga ko'ra, ikki tildagi konstruksiyalar bir-biriga mos deb hisoblanishi uchun ular bir xil vaziyatni ifodalashi, asosiy semantik rollarni saqlashi va kontekstda yaqin kommunikativ effekt berishi kerak; aks holda formal jihatdan o'xshash bo'lgan konstruksiya ham semantik jihatdan nomuvofiq deb baholanadi. Metodologik ehtiyot chorasi sifatida "subyekt", "obyekt", "ega", "to'ldiruvchi", "agent", "patsiens", "tema", "rema" terminlari bir-biri bilan aynanlashtirilmasdan, har biri alohida sath birligi sifatida qo'llandi. Chunki ingliz tilidagi grammatical subject ko'pincha sintaktik pozitsiya bilan belgilanadi, o'zbek tilidagi ega esa morfologik-sintaktik belgilanishdan tashqari nol shaklda ham ifodalanishi mumkin; agentlik esa har ikki tilda ham semantik rol bo'lib, subyektlik bilan har doim to'liq ustma-ust tushmaydi. Shu asosda maqolada sintaktik konstruksiyalarning semantik xususiyati formal indeks, rol indeksi va kommunikativ indekslar yig'indisi sifatida tahlil qilindi.

Natijalar.

Tahlil natijalari ingliz va o'zbek tillarida sintaktik konstruksiyalarning semantik xususiyatlari besh asosiy yo'nalishda farqlanishini ko'rsatdi. Birinchi yo'nalish predikativ markazning kodlanishi bilan bog'liq: ingliz tilida predikativlik, odatda, finite verb va yordamchi fe'l tizimi orqali qat'iy ifodalanadi, shuning uchun zamon, aspekt, nisbat va modal ma'nolar fe'l kompleksida jamlanadi; o'zbek tilida esa predikativlik fe'l kesim, ot kesim, shaxs-son qo'shimchalari, bog'lama, modal so'zlar va kontekstual ellipsis orqali kengroq usullarda yuzaga chiqadi. "He is a student" gapining o'zbekchasi "U talaba" bo'lishi mumkin, ya'ni ingliz tilidagi copula majburiy bo'lgan joyda o'zbek tili nol bog'lamani qo'llaydi; bu formal qisqarish semantik yetishmovchilik emas, aksincha, o'zbek tilining predikativlikni kontekstual va morfologik ko'rsatkichlar orqali ifodalash xususiyatidir. Ikkinchi yo'nalish semantik rollarning grammatik vositalar bilan bog'lanishida ko'rinadi. Ingliz tilida agent ko'pincha gap boshidagi subyekt pozitsiyasi orqali, patsiens esa obyekt pozitsiyasi orqali belgilanadi, shuning uchun so'z tartibi buzilganda semantik munosabat ham keskin o'zgaradi: "The boy saw the dog" va "The dog saw the boy" gaplari aynan komponentlar almashinuvi tufayli ikki boshqa vaziyatni bildiradi. O'zbek tilida esa "Bola itni ko'rdi" va "Itni bola ko'rdi" gaplarida kelishik qo'shimchasi semantik rolni saqlab qoladi, tartib o'zgarishi esa asosan fokus va aktual bo'linishni o'zgartiradi. Demak, ingliz tili sintaktik pozitsiyaga kuchliroq semantik yuk yuklaydi, o'zbek tili esa morfologik markirovkaga tayangan holda so'z tartibini kommunikativ maqsadga xizmat qildiradi. Uchinchi yo'nalish obyektlik va valentlikning ifodalanishida namoyon bo'ladi. Ingliz tilida o'timli fe'lning obyekt talab qilishi ko'pincha sintaktik jihatdan qat'iy: "She opened the door", "They discussed the issue"; o'zbek tilida esa obyekt tushum kelishigi bilan aniq belgilanishi yoki umumiylik ma'nosida belgilanmasligi mumkin: "Kitobni o'qidim" aniq obyekt, "Kitob o'qidim" esa faoliyat turini bildiradi. Bu farq o'zbek tilida tushum kelishigining referensiallik, aniqlik va diskursda tanilganlik semantikasi bilan bog'langanini ko'rsatadi. Ingliz tilida bunday farq artikl, determinativ yoki kontekst bilan ifodalanadi: "I read the book"

va “I read a book” o‘rtasidagi semantik tafovut o‘zbek tilida “kitobni” va “bir kitob” yoki belgilanmagan “kitob” orqali qayta quriladi. To‘rtinchi yo‘nalish lokativ, temporal va sababiy munosabatlar tizimiga tegishli. Ingliz tilida predloglar fazoviy va mavhum munosabatlarning asosiy ko‘rsatkichi bo‘lib, “in”, “on”, “at”, “from”, “to”, “with”, “by”, “for”, “because of”, “due to” kabi birliklar konstruksiyaning semantik yadrosini belgilaydi; o‘zbek tilida esa bu vazifa kelishik qo‘shimchalari, ko‘makchilar va analitik birikmalar o‘rtasida taqsimlanadi: “xonada”, “stol ustida”, “maktabga”, “do‘st bilan”, “yomg‘ir tufayli”, “ishda bo‘lgani uchun”. Shuning uchun ingliz predloglarini o‘zbek tiliga bitta barqaror ko‘makchi bilan tarjima qilish ko‘p hollarda noto‘g‘ri semantik natija beradi; har bir predlogning konstruksion ma‘nosi vaziyat, fe‘l semantikasi va kontekst bilan birga baholanishi kerak. Beshinchi yo‘nalish aktual bo‘linish, fokus va pragmatik semantika bilan bog‘liq. Ingliz tilida fokus ko‘pincha prosodiya, cleft konstruksiyalar, passiv, fronting, existential construction yoki yordamchi vositalar orqali ifodalanadi: “It was the professor who proposed the hypothesis”, “There appeared a new problem”, “Only then did they understand the result”. O‘zbek tilida esa fokus so‘z tartibi, yuklama, urg‘u, “aynan”, “faqat”, “ham”, “esa”, “-ku”, “-da” kabi diskursiv vositalar, shuningdek, kesim oldi pozitsiyasi orqali yuzaga chiqadi: “Gipotezani aynan professor taklif qildi”, “Yangi muammo paydo bo‘ldi”, “Natijani faqat shundan keyin tushundilar”. Bu yerda formal qurilishlar bir-biriga o‘xshamasligi mumkin, ammo semantik-pragmatik vazifa yaqin. Passiv konstruksiyalar qiyosida ham muhim tafovut aniqlandi: ingliz tilida passiv voice agentni yashirish, patsiensni tema sifatida oldinga chiqarish va ilmiy uslubda xolislik yaratish uchun keng qo‘llanadi: “The experiment was conducted”, “The data were analyzed”. O‘zbek tilida majhul nisbat mavjud bo‘lsa-da, ilmiy uslubda ko‘pincha “tadqiqot o‘tkazildi”, “ma‘lumotlar tahlil qilindi”, “natijalar aniqlandi” kabi shakllar ishlatiladi, ammo “tomonidan” konstruksiyasi haddan tashqari ko‘payganda uslub sun‘iylashadi. Bundan tashqari, ingliz tilidagi “complex object” va “raising” konstruksiyalari o‘zbek tilida ko‘pincha ergash gap yoki harakat nomi bilan ifodalanadi: “I want him to come” — “Uning kelishini xohlayman” yoki “U kelsin, deb xohlayman”; “She seems to know the answer” — “U javobni biladiganga o‘xshaydi”. Bu misollar shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida infinitiv konstruksiya semantik subordinatsiyani ixchamlashtiradi, o‘zbek tilida esa shaxs, egalik va kelishik vositalari semantik munosabatni aniqroq markirovka qiladi. Modal konstruksiyalar tahlilida ham farq bor: ingliz tilidagi “must”, “should”, “may”, “might”, “can” kabi modal fe‘llar ehtimollik, zarurat, ruxsat, qobiliyat va majburiyatni predikatdan oldingi analitik element orqali bildiradi; o‘zbek tilida “kerak”, “lozim”, “mumkin”, “ehtimol”, “-sa kerak”, “-ishi mumkin”, “-a oladi” kabi shakllar modal semantikani turli darajada ifodalaydi. Natijada, ingliz va o‘zbek tillaridagi sintaktik konstruksiyalar semantik jihatdan bir xil universal vazifalarni bajaradi, ammo bu vazifalarning formal taqsimoti, grammatik markazlashuvi va pragmatik signallari sezilarli darajada farq qiladi.

Muhokama.

Olingan natijalar shuni asoslaydiki, ingliz va o‘zbek tillarida sintaktik konstruksiyalarni qiyoslashda eng xavfli metodologik xato formal parallelizmni semantik ekvivalentlik bilan tenglashtirishdir. Masalan, ingliz tilidagi passiv

konstruksiya tashqi shakl jihatidan o'zbek tilidagi majhul nisbat bilan mos kelgandek tuyuladi, biroq ularning uslubiy chastotasi, agentni yashirish darajasi, matniy obyektivlik yaratish imkoniyati va ilmiy diskursdagi funksiyasi to'liq bir xil emas. Ingliz ilmiy uslubida "The results were obtained" tabiiy va standart konstruksiya bo'lsa, o'zbek ilmiy uslubida "Natijalar olindi" mumkin, ammo ayrim kontekstlarda "tadqiqot natijasida quyidagi ko'rsatkichlar aniqlandi" kabi faol-neytral shakl semantik jihatdan ravonroq bo'ladi. Xuddi shuningdek, ingliz tilidagi "there is/there are" konstruktsiyasi ko'pincha mavjudlikni mavzusiz yoki lokativ sahna orqali taqdim etadi; o'zbek tilida esa "bor", "mavjud", "uchraydi", "kuzatiladi", "joylashgan" kabi predikativ vositalar vaziyat turiga qarab tanlanadi. "There are several reasons for this change" gapini "Bu o'zgarish uchun bir nechta sabablar bor" deb tarjima qilish mumkin, lekin ilmiy uslubda "Bu o'zgarish bir necha omil bilan izohlanadi" shakli semantik jihatdan aniqroq va diskursiv jihatdan kuchliroq bo'lishi mumkin. Demak, konstruktsiyaning semantik xususiyati nafaqat nima deyilayotganida, balki u qanday konseptual markaz orqali taqdim etilayotganida ham ko'rinadi. Bu xulosa konstruktsion grammatika qarashlari bilan mos keladi: forma va ma'no alohida-alohida emas, barqaror juftlik sifatida ishlaydi [5; 6]. Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi asosiy tipologik farq ham aynan shunda: ingliz tili grammatik pozitsiya va analitik markerlar orqali ma'noni sintaktik chiziqda qat'iy taqsimlaydi, o'zbek tili esa affiksial markirovka va kontekstual tartiblash orqali ma'noni ko'proq morfologik va diskursiv sathlarda kodlaydi. Bu farq tarjimada uchta muhim oqibat keltirib chiqaradi. Birinchidan, ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjimada subyektni har doim ega shaklida saqlash shart emas; ayrim hollarda predikativ markazni o'zgartirish, sababiy yoki natijaviy konstruktsiyaga o'tish ma'noni tabiiyroq beradi. Ikkinchidan, o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada kelishik qo'shimchasi bilan berilgan semantik rolni faqat so'z tartibi orqali emas, balki predlog, passive voice, possessive construction, relative clause yoki nominalization orqali qayta tiklash lozim. Uchinchidan, fokus va tema-remamunosabatlari tarjimada alohida nazorat qilinmasa, gapning referensial ma'nosi saqlangan holda ham nutqiy urg'u yo'qoladi. Masalan, "Bu masalani aynan yosh tadqiqotchilar ko'tardi" gapini "Young researchers raised this issue" deb berish propositsiyani saqlaydi, lekin "aynan" fokusini susaytiradi; "It was young researchers who raised this issue" esa fokus semantikasini aniqroq qayta yaratadi. Lingvodidaktik nuqtayi nazardan, ingliz tilini o'rganuvchi o'zbek talabalarida uchraydigan ko'plab sintaktik xatolar ham semantik transfer bilan bog'liq: ular o'zbek tilidagi erkin tartibni ingliz tiliga ko'chirib, "This book I read yesterday" kabi grammatik jihatdan mumkin, ammo har doim ham neytral bo'lmagan fronting modelini oddiy xabar gap deb qabul qilishlari mumkin; yoki ingliz artikllari bilan ifodalanadigan aniqlik-noaniqlik semantikasini o'zbek tilidagi tushum kelishigi va kontekst bilan adashtiradilar. Aksincha, ingliz tili ona tili bo'lgan o'rganuvchi o'zbek tilida kelishik ko'rsatkichlarini tashlab yuborsa, semantik rol noaniqlashadi: "Men kitob o'qidim" va "Men kitobni o'qidim" farqi u uchun faqat stilistik tuyulishi mumkin, aslida esa bu farq obyektning aniqligi, tanilganligi va diskursdagi maqomini bildiradi. Shu sababli sintaktik konstruktsiyalarni o'qitishda "qaysi so'z qayerda turadi?" savoli bilan cheklanmasdan, "bu tartib qaysi ma'noni kuchaytiradi?", "qaysi rol grammatik belgi bilan kodlangan?", "qaysi komponent tema yoki fokus bo'lib kelmoqda?", "so'zlovchi vaziyatga qanday modal munosabat

bildirmoqda?” kabi savollar asosiy didaktik vositaga aylanishi kerak. Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u qiyosiy sintaksisni semantik va pragmatik mezonlar bilan integratsiyalash zarurligini ko‘rsatadi; amaliy ahamiyati esa tarjima, akademik yozuv, korpus annotatsiyasi, chet tilini o‘qitish va avtomatik matn tahlili jarayonlarida semantik rollarga asoslangan konstruksion yondashuvni qo‘llash imkoniyatini ochadi. Ayniqsa, mashina tarjimasi tizimlari uchun ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi forma-ma’no nomuvofiqliklarini belgilash juda muhim, chunki so‘zma-so‘z algoritm “He made me wait” gapini “U meni kutmoq qildi” kabi noto‘g‘ri shaklga olib kelishi mumkin; semantik-konstruksion model esa uni “U meni kutishga majbur qildi” tarzida to‘g‘riroq qayta quradi. Shu ma’noda sintaktik konstruksiyalarning semantik tadqiqi faqat nazariy grammatika muammosi emas, balki zamonaviy lingvistik texnologiyalar va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun ham tayanch masaladir.

Xulosa.

Ingliz va o‘zbek tillarida sintaktik konstruksiyalarning semantik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, har ikki til predikativ vaziyat, ishtirokchilar rollari, modal baho, sabab-natija, lokativ-temporal munosabat va axborotning aktual bo‘linishini ifodalashga xizmat qiladigan keng konstruksion imkoniyatlarga ega, ammo bu imkoniyatlar turlicha grammatik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Ingliz tilida semantik munosabatlar ko‘proq qat’iy so‘z tartibi, finite verb tizimi, yordamchi fe‘llar, predloglar, artikllar, passiv va infinitiv konstruksiyalar orqali markazlashadi; o‘zbek tilida esa kelishik qo‘shimchalari, egalik shakllari, ko‘makchilar, shaxs-son ko‘rsatkichlari, fe‘lning nisbat va mayl kategoriyalari, ravishdosh-sifatdosh shakllari hamda erkinroq komponent tartibi semantik yukni taqsimlaydi. Shu bois ikki tilni qiyoslashda formal o‘xshashlik ikkilamchi mezon bo‘lib, asosiy mezon semantik vazifa va kommunikativ qiymat mosligidir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sintaktik konstruksiyaning semantik tabiati to‘rt qatlamda namoyon bo‘ladi: birinchisi, propositsion qatlam bo‘lib, unda voqea va uning ishtirokchilari belgilanadi; ikkinchisi, argument-rol qatlami bo‘lib, agent, patsiens, adresat, benefaktiv, lokativ, instrumental kabi rollar taqsimlanadi; uchinchi, modal-baho qatlami bo‘lib, so‘zlovchining zarurat, ehtimollik, ruxsat, majburiyat yoki munosabat semantikasi ifodalanadi; to‘rtinchisi, diskursiv-pragmatik qatlam bo‘lib, tema-rema, fokus, presupozitsiya va uslubiy effekt yuzaga chiqadi. Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi eng muhim farq shundaki, ingliz tili pozitsion sintaksisga, o‘zbek tili esa morfologik markirovka va diskursiv tartiblashga ko‘proq tayanadi. Bu xulosa tarjima amaliyotida, ayniqsa, passiv, cleft, existential, modal, causative, complex object, kelishikli va inversiyali konstruksiyalarni izohlashda muhim ahamiyatga ega. Maqola doirasida ilgari surilgan yondashuvga ko‘ra, inglizcha konstruksiyani o‘zbekchaga yoki o‘zbekcha konstruksiyani inglizchaga o‘girishda so‘zlar ketma-ketligini emas, balki predikativ vaziyatning konseptual modeli, asosiy semantik rollar va nutqiy fokusni saqlash zarur. Lingvodidaktik jihatdan esa sintaksisni o‘qitishda gap bo‘laklari sxemasi bilan birga semantik rol xaritasi, valentlik modeli, fokus tahlili va modal ma’no turlaridan foydalanish samarali natija beradi. Kelgusidagi tadqiqotlarda mazkur nazariy xulosalarni korpus lingvistikasi asosida kengroq empirik material bilan tekshirish, akademik, badiiy va og‘zaki nutq korpuslarida ingliz-o‘zbek konstruksion

ekvivalentlarini statistik tahlil qilish hamda avtomatik tarjima tizimlari uchun semantik rollarni belgilash algoritmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Umumiy xulosa shuki, sintaktik konstruksiya tilning tashqi shakli emas, balki ma'noni tashkil etuvchi, vaziyatni konseptuallashtiruvchi va kommunikativ niyatni boshqaruvchi semantik mexanizmdir; ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy o'rganilishi esa bu mexanizmning universal va milliy-tipologik jihatlarini bir vaqtda ochib beradi.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, ingliz va o'zbek tillaridagi sintaktik konstruksiyalarni o'qitish, tarjima qilish va ilmiy matn yaratish jarayonida semantik-pragmatik tahlilni alohida metodik bosqich sifatida kiritish zarur. Birinchi tavsiya shundan iboratki, talabalarga gapni faqat ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi va hol kabi an'anaviy gap bo'laklariga ajratish bilan cheklanmasdan, har bir konstruksiyaning semantik rol xaritasini tuzish o'rgatilishi lozim. Masalan, "The committee approved the proposal" gapida committee formal subyekt va semantik agent, proposal esa obyekt va patsiens vazifasida keladi; "The proposal was approved by the committee" shaklida esa proposal formal subyektga aylangan bo'lsa-da, semantik patsiens maqomini saqlaydi, committee esa predlogli agent sifatida ikkilamchi pozitsiyaga o'tadi. O'zbek tilidagi "Qo'mita taklifni ma'qulladi" va "Taklif qo'mita tomonidan ma'qullandi" gaplari ham shu vaziyatni ifodalaydi, lekin ikkinchi shaklda ilmiy-rasmiy xolislik kuchayadi, agentning diskursdagi faolligi kamayadi. Shunday mashqlar talabalarga formal gap bo'lagi va semantik rol bir xil tushuncha emasligini amaliy ko'rsatadi. Ikkinchi tavsiya tarjima amaliyotiga taalluqlidir: ingliz tilidagi har bir predlogni lug'aviy moslik asosida emas, balki konstruksiya ichidagi fazoviy, sababiy, instrumental yoki abstrakt munosabatiga qarab tarjima qilish kerak. "By" predlogi "by car" birikmasida vosita yoki transport usulini, "by Shakespeare" birikmasida mualliflikni, "by 2026" birikmasida muddat chegarasini, "by mistake" birikmasida sababiy-tasodifiy holatni bildiradi; o'zbek tilida bular mos ravishda "mashinada", "Shekspir tomonidan", "2026-yilgacha", "xato tufayli" yoki "adashib" kabi turli konstruksiyalar bilan beriladi. Demak, bitta inglizcha formal birlikning o'zbek tilida bir nechta semantik-konstruksion ekvivalenti bo'lishi tabiiy hol, buni xato emas, tillararo ma'no taqsimotining qonuniy natijasi sifatida tushuntirish kerak. Uchinchi tavsiya akademik yozuvga tegishli: ingliz tilida ilmiy uslub ko'pincha nominalizatsiya va passiv konstruksiyalar yordamida ixcham hamda obyektiv ko'rinish hosil qiladi, biroq o'zbek tilidagi ilmiy matnda bunday modellarning ko'r-ko'rona ko'paytirilishi sun'iylik keltirishi mumkin. "The analysis of the data was carried out" konstruksiyasini "Ma'lumotlarning tahlili amalga oshirildi" deb berish mumkin, lekin ko'p hollarda "Ma'lumotlar tahlil qilindi" yoki "Tadqiqotda ma'lumotlar tahlil etildi" shakli ixchamroq, tabiiyroq va semantik jihatdan aniqroqdir. To'rtinchi tavsiya o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada fokus va tema-remani saqlash bilan bog'liq: o'zbek tilida kesim oldi pozitsiyasida kelgan komponent ko'pincha semantik-fokus yukini oladi, ingliz tilida esa buni oddiy SVO tartibi har doim ham bera olmaydi. "Bu yondashuvni aynan korpus tahlili tasdiqlaydi" gapida fokus "korpus tahlili"ga tushadi; uni "Corpus analysis confirms this approach" deb tarjima qilish mazmunni beradi, ammo "It is corpus analysis that confirms this approach" shakli fokusni kuchliroq saqlaydi.

Beshinchi tavsiya korpus va raqamli lingvistika bilan bog'liq: ingliz-o'zbek parallel korpuslarida faqat so'zma-so'z moslikni emas, balki konstruksion teglarni ham belgilash zarur. Bunday teglarda passivlik, mavjudlik, sababiylik, shartlilik, lokativlik, modal zarurat, ehtimollik, fokuslangan agent, ellipsis va nominalizatsiya kabi semantik belgilar ko'rsatilsa, tarjima xotiralari, avtomatik tahrir vositalari va o'quv platformalarining sifati sezilarli oshadi. Oltinchi tavsiya nazariy grammatika uchun muhim: o'zbek tilidagi tushum kelishigi, jo'nalish kelishigi, chiqish kelishigi, o'rin-payt kelishigi va ko'makchili birikmalarni faqat morfologik kategoriya sifatida emas, balki semantik konstruksiyalar tizimi sifatida o'rganish zarur. Masalan, "maktabga bordi", "maktab uchun qurildi", "maktabdan qaytdi", "maktabda ishlaydi" kabi shakllarda "maktab" nomi bir xil bo'lsa-da, konstruksiya har safar boshqa semantik munosabatni — yo'nalish, benefaktiv maqsad, manba va lokatsiyani — hosil qiladi. Ingliz tilida ham "to school", "for school", "from school", "at school" modellari shu farqlarni predloglar orqali belgilaydi, biroq o'zbek tilidagi kelishik qo'shimchalari bu ma'noni so'z tarkibiga yaqinlashtiradi. Yettinchi tavsiya ilmiy tadqiqot dizayniga oid: kelgusida sintaktik konstruksiyalarning semantik xususiyatlarini empirik baholash uchun uch turdagi material — adabiy matnlar, akademik maqolalar va og'zaki nutq transkriptlari — alohida korpus sifatida ajratilishi lozim, chunki konstruksiyalarning semantik-pragmatik vazifasi janrga qarab o'zgaradi. Badiiy matnda inversiya emotsional yoki obrazli ta'sir uchun ishlatilishi mumkin, ilmiy matnda passiv va nominalizatsiya xolislik yaratadi, og'zaki nutqda esa ellipsis va diskursiv yuklamalar ma'noni tejamkor kodlashga xizmat qiladi. Sakkizinchi tavsiya o'quv materiallari yaratishga qaratiladi: ingliz va o'zbek tillari bo'yicha grammatik mavzularni alohida-alohida emas, balki konstruksion juftliklar asosida berish maqsadga muvofiq. Masalan, "mavjudlik konstruksiyalari", "sababiy konstruksiyalar", "passiv va agentni yashirish", "fokuslash konstruksiyalari", "modal zarurat va ehtimollik" kabi mavzular ikki til materialida yonma-yon ko'rsatilsa, talaba grammatik shaklni emas, semantik vazifani markazga qo'yishni o'rganadi. Bu esa faqat tarjima sifatini emas, balki mustaqil akademik fikrlash va ilmiy matn tuzish kompetensiyasini ham kuchaytiradi. Umuman olganda, sintaktik konstruksiyalarni semantik asosda tahlil qilish ingliz va o'zbek tillarining ichki grammatik imkoniyatlarini yanada nozik ko'rsatadi, tillararo o'xshashlikni ham, farqni ham sun'iy soddalashtirmasdan tushuntirishga imkon beradi va lingvistika, tarjimashunoslik, metodika hamda raqamli til texnologiyalari uchun yagona integrativ maydon yaratadi.

Tadqiqot cheklovlari va istiqbollari.

Mazkur maqola nazariy-qiyosiy xarakterga ega bo'lgani uchun unda ingliz va o'zbek tillaridagi barcha sintaktik konstruksiyalarni to'liq qamrab olish da'vosi qo'yilmaydi; aksincha, predikativlik, semantik rol, valentlik, fokus, modal ma'no va aktual bo'linish singari asosiy hodisalar atrofida eng tipik konstruksiyalar tanlab tahlil qilindi. Bu cheklovning o'zi ham metodologik jihatdan muhim, chunki sintaktik konstruksiyalarning semantik imkoniyatlari til tizimida nihoyatda keng bo'lib, ular alohida janr, uslub, nutq vaziyati, matn turi va kommunikativ maqsadga qarab turlicha faollashadi. Masalan, badiiy matnda inversiya va ellipsis estetik-semantik vazifa bajarsa, publitsistik matnda fokuslash va baholovchi konstruksiyalar ijtimoiy

pozitsiyani kuchaytiradi, ilmiy matnda esa passivlik, nominalizatsiya va sababiy izohlash konstruksiyalari argumentatsion izchillikni ta'minlaydi. Shu sababli keyingi bosqichda mavzuni empirik korpus tahlili asosida davom ettirish, xususan, ingliz va o'zbek tillaridagi akademik maqolalar, rasmiy hujjatlar, badiiy tarjimalar va og'zaki nutq namunalaridan iborat parallel ma'lumotlar bazasini shakllantirish zarur. Bunday korpusda har bir gapga faqat morfologik yoki sintaktik teg emas, balki semantik rol, konstruksiya turi, fokus markazi, agentning ochiq-yashirinligi, modal baho darajasi va diskursiv vazifasi bo'yicha ham belgi qo'yilsa, tadqiqot natijalari yanada ishonchli bo'ladi. Ikkinchi istiqbol psixolingvistik tajribalar bilan bog'liq: o'zbek tilida so'z tartibi o'zgarganda tinglovchi qaysi komponentni fokus sifatida qabul qilishi, ingliz tilida passiv va cleft konstruksiyalarni o'zbek o'rganuvchilari qanday tezlikda va qanday aniqlikda tushunishi maxsus eksperimentlar orqali tekshirilishi mumkin. Uchinchi istiqbol kompyuter lingvistikasi doirasida ochiladi: ingliz-o'zbek mashina tarjimasida ko'p uchraydigan semantik xatolar aynan konstruksion nomuvofiqlikdan kelib chiqadi, shuning uchun kelgusida semantik rollarni avtomatik aniqlash, predlog-kelishik mosliklarini kontekstga qarab tanlash, fokusni saqlovchi tarjima variantlarini baholash va modal ma'nolarni grammatik qayta kodlash algoritmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. To'rtinchi istiqbol lingvodidaktik tajriba bilan bog'liq bo'lib, konstruksion-semantik yondashuv asosida tuzilgan mashqlar an'anaviy grammatik mashqlar bilan solishtirilsa, talabalarning tarjima sifati, gap qurish aniqligi va akademik yozuv kompetensiyasida qanday farq paydo bo'lishi aniq ko'rinadi. Shunday qilib, ushbu maqola mavzuni yakunlovchi emas, balki ingliz va o'zbek tillari sintaksisini semantik markazda o'rganish uchun konseptual yo'l xaritasi vazifasini bajaradi; uning asosiy natijasi esa sintaktik konstruksiyani forma, rol, ma'no va diskurs birliklari kesishgan joyda talqin qilish zarurligini asoslashdan iborat.

Taklif etilayotgan nazariy model.

Maqolada umumlashtirilgan qarashlar asosida ingliz va o'zbek tillari uchun uch bosqichli konstruksion-semantik modelni taklif etish mumkin. Birinchi bosqichda konstruksiyaning formal skeleti aniqlanadi: ingliz tilida bu so'z tartibi, yordamchi fe'l, predlog, artikul va sintaktik pozitsiyalar orqali, o'zbek tilida esa kelishik, qo'shimcha, ko'makchi, fe'l shakli va komponentlar tartibi orqali belgilanadi. Ikkinchi bosqichda shu formal skeletga birikkan semantik rollar xaritalanadi: agent, patsiens, adresat, manba, maqsad, lokatsiya, instrument, sabab va natija munosabatlari alohida ko'rsatiladi. Uchinchi bosqichda konstruksiyaning diskursiv qiymati tekshiriladi: gapda qaysi komponent tema, qaysi biri rema, qaysi birlik fokus, qaysi ma'no presupozitsiya yoki modal baho sifatida berilayotgani aniqlanadi. Ushbu modelning afzalligi shundaki, u sintaktik konstruksiyani faqat grammatik sxema sifatida emas, balki ma'no ishlab chiqaruvchi mexanizm sifatida ko'rsatadi. Masalan, "The problem was solved by the researcher" va "Muammoni tadqiqotchi hal qildi" gaplari denotativ jihatdan yaqin bo'lsa-da, birinchi gapda patsiens tema sifatida oldinga chiqarilgan, ikkinchisida esa kesim oldidagi "tadqiqotchi" fokus maqomiga ega bo'lishi mumkin. Demak, konstruksion-semantik model tarjimon, o'qituvchi va tadqiqotchiga formal moslikdan tashqari axborot markazi va pragmatik maqsadni ham nazorat qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press, 1965. – 251 p.
2. Fillmore C.J. The Case for Case // Universals in Linguistic Theory / ed. by E. Bach, R.T. Harms. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968. – P. 1–88.
3. Halliday M.A.K., Matthiessen C.M.I.M. Halliday's Introduction to Functional Grammar. 4th ed. London–New York: Routledge, 2014. – 786 p.
4. Langacker R.W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008. – 562 p.
5. Goldberg A.E. Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language. Oxford: Oxford University Press, 2006. – 280 p.
6. Croft W. Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2001. – 416 p.
7. Lyons J. Semantics. Vol. 1–2. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 897 p.
8. Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale. Paris: Klincksieck, 1959. – 670 p.
9. Givón T. Syntax: An Introduction. Vol. 1–2. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2001. – 500 p.
10. Palmer F.R. Mood and Modality. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 236 p.
11. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1989. – 264 p.
12. Haspelmath M., Sims A.D. Understanding Morphology. 2nd ed. London: Routledge, 2010. – 384 p.
13. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 168 b.
14. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 232 b.
15. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. – 416 b.
16. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. Toshkent: Universitet, 2006. – 464 b.